

**XX. Yüzyılın Başlarında
Osmanlı Devletinde Aile Kurumu:
Besni Örneği**

Mehmet YETİŞGİN

Prof.Dr.,Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, myetisgin@ksu.edu.tr

Toroshan ÖZDAMAR

Araş.Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, tozdamar@ksu.edu.tr

Öz: Aileler, toplumu oluşturan ve onun devamlılığını sağlayan temel toplumsal kurumlardandır. Bir toplumu anlamak için öncelikle o toplumun aile kurumu incelenmelidir. Bu temel prensipten yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıl başındaki durumunu anlayabilmek için bu dönem aile yapısını incelemek gereklidir. Bu çalışma da şer'iyye sicilleri vasıtasıyla tipik bir Osmanlı-Anadolu kenti olan Besni'nin aile yapısı incelenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel çıkış noktası 176, 184, 196 ve 202 numaralı Besni şer'iyye sicilleridir. 1905-1923 yılları arasında kapsayan bu siciller Besni Şer'i mahkemelerine yansıyan evlenme, mihr, boşanma, nafaka, miras gibi konuları içerir. Sosyal tarihçiliğin özgün kaynakları olan bu belgeler doğrultusunda mikro düzeyde Besni ailesi, makro düzeyde Osmanlı ailesi konu edilmektedir. Çalışmada ailenin temel öğeleri olan evlenme, boşanma, miras gibi konular ile ailenin sosyo-ekonomik yapısı sicillerden elde edilen bulgularla incelenmektedir. Buna göre Besni ailesi Osmanlı dönemi aile yapısının küçük bir örneğidir.

Anahtar Kelimeler : Besni, Osmanlı Ailesi, Osmanlı Aile Hukuku, İslam Miras Hukuku, Şer'iyye Sicilleri

**The Family Institution
In The Ottoman Empire
At The Beginings Of The 20th Centruy:
Besni Example**

Abtract: As one of the fundamental social institutions, famlies make societies and provide continuities to societies. In order to understand a society, the institution of family ought to be examined first. For that reason, to

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

understand the situation of the Ottoman Empire at the beginning of the XX century, it is necessary to examine family structures for this period. In this study, family structures operating within the Ottoman-Anatolian city of Besni are examined by the help of court records. Therefore, the starting point of this work is books of Besni court records numbered; 176, 184, 196 and 202. These records covered the period of 1905-1923 contain such issues as marriage, *mihir*, divorce and alimony. Through these documents the original sources of the social historiography of Besni at the micro level and Ottoman Family at the macro level are examined. The study focuses on social themes such as, marriage, divorce, family heritage, etc.. Issues which are pertaining to the basic elements and the socio-economic structure of family are studied. Thus, with the help of Besni court records, Besni family structure could be considered a tiny example of the Ottoman family.

Keywords: Besni, Ottoman Family, Ottoman Family Law, İslamic Heritage Law, Judicial Registers

GİRİŞ

Ailenin farklı toplumlarda ve disiplinlerde pek çok tanımı vardır. Sosyolojik olarak en yaygın kullanılan tanıma göre aile; kadın, erkek ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük birimi ve dayanak noktasıdır. Toplumsal bir kurum olarak aile, insanlığın bilinen tarihinden beri varlığını sürdürmektedir. Bu süreç boyunca toplum ve aile etkileşim içerisinde. Çünkü aileler halinde yaşayan insanlardan meydana gelen toplum, bu kurumun sağlıklı nesiller yetiştirilmesiyle varlığını devam ettirebilir (Doğan, 2009: 1). Aile, toplumun temel dinamiğini oluşturması açısından bazı değişmeyen ve önemli fonksiyonlara sahip olmuştur. Bunlardan ilki ve en önemlisi bireyin topluma oryantasyonunu aile vesilesi ile sağlaması olmuştur. Aile kurumu bunu yaparken önceki nesillerden almış olduğu sağlam kültürel ve sosyal mirası kullanır. Ailenin ikinci önemli fonksiyonu ise insanın cinsel ihtiyaçlarının doyurması ve neslin devamını sağlaması, üçüncüsü ise toplum içi ekonomik faaliyetleri düzenlemesidir (Güngör, 1997: 206).

Temel fonksiyonlarının aynı olması ile beraber aile kurumunun evrimi ve gelişimi bütün toplumlarda aynı olmamıştır. Bu bağlamda Türk aile yapısının gelişim sürekliliği üç uygarlık alanı içerisinde tanımlanmıştır. Bunlar İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası ve nihayetinde Batı medeniyeti doğrultusunda gelişen yenileşme dönemi olarak sınıflandırılabilir (Türkdoğan,1993: 29). İslamiyet öncesi Türklerde aile, kan bağı ve baba hukukuna dayanan aile dışı evliliklerin esas olduğu, genellikle tek eşliliğin görüldüğü, çekirdek aile tipinin yaygın

olduğu bir yapıya sahiptir (Donuk, 1991: 297-298). İslamiyet'ten sonra gelişen İslami Türk aile tipi ise İslamiyet öncesi töre ve geleneklerini koruyarak İslami normlarla bir sentez oluşturmuştur. Üçüncü olarak yenileşme dönemi Türk ailesi olarak adlandırılan modern Türk ailesi; Lale devri ile başlayıp Tanzimatla resmi bir kimlik kazanan batılılaşma hareketleri neticesinde oluşmuş olan sosyal dönüşümler sonucunda ortaya çıkmış aile tipidir (Türkdoğan, 1992: 52-54).

Batı uygarlığı doğrultusunda gelişen yenileşme dönemi, ele alacağımız Besni örneği çerçevesinde Osmanlı Ailesi yapısının temel karakteristiği görünümünü verir. Keza bu dönemde Osmanlı ailesi, ataerkil bir yapı gösteren hem geleneksel hem modern izleri barındıran bir nitelik taşımaktadır. Bu dönemde Osmanlı aile kurumu örf ve din etrafında şekillenen temel özelliğini kaybetmeyen bir görüntü arz etmiştir (Doğan, 2009: 126-127). Nitekim Osmanlı Devletinde kamusal alan ve toprak düzenini ilgilendiren konularda örfi hukuka başvurulurken aile hukuku gibi özel hukuk alanlarında ise genellikle şer'i hukuk kurallarının uygulandığı görülmüştür. Osmanlı aile hukuku kapsamında özel hukukun esnek bir çerçeve içinde değerlendirildiğini görülür. Örneğin, Şer'i hukuka göre evini terk eden kadının evine dönmesi bir gereklilik iken Osmanlı hukuk sisteminde kadından bu durum istenmezdi. Yine Osmanlı hukukuna göre nafaka sırf boşanma halinde değil, kocanın evini terk etmesi veya kadının masraflarının karşılanmaması halinde mahkemeye başvurarak bunu talep etmesi gibi sebeplerle istenebilirdi (Ortaylı, 2007: 67).

Osmanlı Devletinde aile kurumunun yapısal boyutu ise oldukça tartışmalı bir konu görünümündedir. Ortaylı, geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devletinde de geniş aile biriminin yaygın olduğunu ifade ederken (2007: 61) Güler, şer'iyye sicillerine göre sanılanın aksine Osmanlı Devletinde geniş aile tipinin yaygın olmadığını belirtmiştir (2002: 33). Her iki görüşe de hak veren diğer bir teori ise İsmail Doğan tarafından tereke defterlerine göre incelemiş olduğu "Dünden Bugüne Türk Ailesi" kitabında dile getirilmiştir. Doğan, Osmanlı Devletinde ebeveynlerinde dâhil olduğu aile nüfusu ortalamasının %4.42 ile günümüz ortalamasına yakın olduğunu fakat bunun Osmanlı ailesinin modern zamanların çekirdek ailesi olarak kabul etmek için yeterli olmayacağını vurgular (Doğan, 2009: 68).

Osmanlı toplum hayatını ve aile kurumunu anlamak için elimizdeki en önemli veriler dönemin atmosferini yansıtan birincil unsurlar konumunda olan seyahatnameler ve şer'iyye sicilleridir. Ancak seyahatnameler, aile kurumunu anlayabilmek açısından bazı eksik yönler sahiptir. Seyahatnameler, Osmanlı coğrafyasının tümünü kapsamaz ve sayı olarakta oldukça azdır. Bu nedenle Osmanlı Devlet'inde toplumun hemen her kesimi arasındaki hukuki işleri kapsayan şer'iyye sicilleri, Osmanlı sosyal tarihinin temel kaynağı durumunda olmuştur (Uğur, 2003:8). Şer'iyye Sicilleri; halk arasındaki her türlü hukuki ve cezai uyuşmazlıkları çözmek ve günümüzde noter huzurunda yapılan akd

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

işlemlerini yapmakla yetkili olan şer'i mahkemelerin kayıt defterleridir. Bu sicillerin kapsamı çok geniştir. Sicillerde yoğun olarak cinayet, hırsızlık, evlenme akdi, boşanma, miras taksimi, vasi tayini, vakıf işleri, atama gibi konular göze çarpar. Ancak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni mahkemelerin kurulmasından sonra sicillerin konu kapsamı daralmıştır (Uğur, 2003: 9).

Osmanlı aile kurumunun tipik bir örneği olarak incelenen Besni'ye ait günümüze ulaşmış 31 adet şer'iyye sicili vardır. Bu sicillerden en eskisi 1609 yılına ait olmasına karşın adı geçen sicillerin büyük bir bölümü XIX. ve XX. yüzyıllara aittir. Makalemiz 176, 184, 196 ve 202 numaralı sicillerin incelenmesini konu almıştır. Bunlardan 176 numaralı sicil, 154 sayfadan oluşurken 196 numaralı sicil 106, 184 numaralı sicil 186 ve 202 numaralı sicil 217 sayfadan oluşmaktadır. Bu belgeler ışığında makro ölçekte Osmanlı aile yapısı incelenerek mikro düzeyde Besni ailesiyle karşılaştırmak ve örneklendirmek çalışmanın temel çıkış noktası olacaktır.

Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Besni, Malatya-Halep ve Maraş-Diyarbakır yolu üzerinde ticari ve stratejik bir lokasyona sahiptir (Yetişgin, 2012: 10). Besni, Osmanlılar zamanında tipik bir Osmanlı şehri görünümündedir. Bu nedenle Osmanlı sosyo-ekonomik özelliklerini taşıyan Besni'nin 1905 ve 1923 yılları arasındaki şer'iyye sicilleri incelenerek Osmanlı'nın XX. yüzyılın başlarındaki aile profili ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Keza bu dönemde devletin gelişimine paralel olarak aile kurumunda da yeni gelişmeler söz konusu olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi buhranlar toplumun yapıtaşları olan aileyi de sarsmış ve bu ailede yetişen bireyler genç Türkiye'ye ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu nedenle dönemin sosyal tarihinin araştırılması bir yandan ağır aksak da olsa modernleşmeye çalışan yaşlı bir imparatorluğu öte yandan modernleşmeyi bir ideoloji olarak gören genç Türkiye Cumhuriyetini anlamamıza yardımcı olacaktır.

BESNİ'DE AİLE YAPISI

Aile'nin Kuruluşu: Evlilik

Evlilik, ailenin toplum ve devlet nazarında meşru bir zeminde değerlendirilmesini sağlayan sosyolojik ve hukuki bir olgudur. Sosyolojiktir, çünkü ilişkiyi kabul eden ve onaylayan toplumdur, hukukidir; çünkü evlilik devletin bireyle olan ilişkisini hukuki bir zemine oturtur (Doğan, 2009: 53-134). Bunun yanı sıra evliliğin dini temelleride evliliğe yadsınamaz bir meşruiyet kazandırmıştır. Nikâh, İslam'a göre dini ve sosyal bir birim olan ailenin, nesebi belli çocuklar edinmek, gayri meşru ilişkilerin önüne geçmek ve bireyi yasak ilişkilerden korumak, bireyin eğitim ve öğretimine hizmet ederek

sosyal entegrasyonunu sağlamak gibi amaçlara hizmet eden kutsal bir müessesedir (Aktan, 1992: 398-399). İslam'a göre ailenin pek çok teşekkür evresi vardır. "Nikâhın Mukaddimesi" sayılan nişan (*Namzedlik*) evliliğin ilk evresi olarak görülebilir. Nişanın evliliğe dair gelecek adına verilen bir söz mahiyetinde olması nedeniyle hukuki bir boyutu yoktur ama nişan merasimi sırasında karşılıklı verilen hediyeler bazen şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir (Savaş, 1992: 504-505). İncelediğimiz döneme ait Besni Şer'iyye sicillerinin hiç birinde nişan veya bu özellikte evlilik öncesi hediye alışverişine rastlanmamıştır.

Nişanlanma ile gelin ve güvey adaylarının evlenme niyetleri ilan edilir ve nişanda verilen sözler nikâh akdi ile yerine getirilir. Vesikalar ışığında nikâh akdinin pek çok evresi saptanmıştır (Savaş, 1992: 510). Bunlardan ilki kadından izinname alınması usulüdür. Devletin evlenmeye ilk müdahalesini teşkil eden bu aşamada izinname, kadı veya naibleri tarafından düzenlenen resmi evraklardır. İlk defa Kanuni devrinde resmen bahsedilen bu usul, şer'i bir uygulama değil örfi bir uygulamadır. Öyle ki kadından izinname alınıp alınmaması hiçbir şekilde nikâhın sıhhatine etki etmez ve yalnızca idari nedenlerden dolayı düzenlenir (Cin, 1974: 282-284) ve ileride çıkabilecek sorunları önlemek amacıyla bu izinname muhafaza edilirdi (Savaş, 1992: 511). Alınan bu izinname ile çiftler imam huzurunda yapılan tören ve hüccet yani nafaka senedi tanziminden sonra nikâh merasimlerini tamamlarlar. Bu aşamadan sonra evlilik olayı sicile nikâh akdi olarak kaydedilirdi. Burada dikkat edilmesi gereken husus, nikâhta imamın bulunmasının nikâhın dini vaziyetini gösterme açısından yeterli olmayışıdır. Çünkü her ne kadar İslamî nikâh, kaynağını Kuran'dan alsada İslam, evliliği dünyevi bir olay olarak görür (Cin, 1974: 284).

Şer'iyye sicillerinde, kayıtlı nikâh akdi örneğine pek rastlanmamakla beraber aksi birkaç örneği görülmüştür. Örneğin, 1901-1923 arasındaki Besni Şer'iyye sicilleri oldukça geniş bir zaman dilimini kapsamasına rağmen nikâh akdi kayıt sayısı sadece 11'dir. Nikâh akidleri iki şahit önünde yapılırken İslam hukukuna göre kadına verilmesi mecburi olan mihr yani "*dulluk geliri*" miktarı da belirlenerek sicillere kaydedilmiştir (Thevenot, 1978: 135). 196 numaralı Besni Şer'iyye sicilinin sekinci belgesinde yer alan nikâh akdi kaydını sınırlı sayıda örnek olması nedeniyle olduğu gibi aşağıya aktarılmıştır:

"Behisni Kazâsının Aşağı Nasırlı karyesi sâkinelerinden kasabanın Hamrâ mahallesinden Musa Ağazâde Ali Ağa ve Meydan mahallesinden Said Efendizâde Ahmed Efendi tarifleriyle muarrife Aişe binti Mamo nam kadın kazâ-yı mezkûr mahkeme-i Şer'iyyesinde meclîs-i Şer'i Şerîf-i enverde karye-i mezkûr sâkinlerinden Nizam oğlu Şeyho nâm kimesne muvâcehesinde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüb hâla ben âkil ve bâliğa

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

olub 500 kuruş mehr mukâbelesinden hâzır-ı merkûm Şeyho'yu kendime küfv görüb merkûmu zevcliğe kabûl ve bi emrillâh-i te'âlâ merkûma vardım deyû ifâde eyledikde merkûm Şeyho'da mehr-i mezkûr ile Mezbûreyi tezevvüc eyledim deyû tarafeyn ifâdeleri zabt oldu" (Besni Şer'iyye Sicili No. 196: Belge No.8).

Evllenme konusunda bahsedilmesi gereken diğer hususta mihrdir. İslam hukukunun cahiliye döneminden devşirdiği bu uygulamada cahiliye devrinde koca, evlilik sırasında kadının ailesine belli bir miktar para veya mal verirdi. İslamiyet ile birlikte bu uygulama para veya malın kadına verilmeye başlanması şeklinde değişmiştir (Aktan, 1992: 405). Mihr, bir müslümanın zımmi kadınlara evlenmesi durumunda dahi verilmesi gereken bir zaruri bir uygulamadır. Mihr o kadar önemlidir ki miras paylaşımlarında öncelikli olarak tahsil edilir. İslam Hukukuna göre mihr nikâhtan önce (mihr-i muaccel) ve nikâhtan sonra ödenmesine (mihr-i müeccel) göre iki kısma ayrılır (Ortaylı, 1992: 459). Boşanma hakkının büyük ölçüde kocaya verildiği islam hukukunda özellikle mihrin müeccel kısmı yüksek tutularak bu hakkın kötüye kullanılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Aydın, 2003: 490).

Mihr miktarlarının belirlenmesinde bakirelik, dulluk, güzellik, yaş ve zenginlik veya fakirlik gibi kıstaslar etkili unsurlar olmuştur. Ancak vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla bu miktarın belirlenmesinde ki temel ölçüt zenginlik ve saygınlıktır. Örneğin; Besni'nin Meydan mahallesinden, "zade" unvanını kullanmasından dolayı Besni'nin zengin şahıslarından biri olduğunu anladığımız Emir zade Mehmet ağa, zevcesi Zehra binti Hasan'a yedi bin kuruş mukabilinde mihr-i müeccel vermiştir (BŞS, 202: 168). Buna karşın unvan kullanılmamasından anladığımız kadarıyla Besni'nin sıradan vatandaşlarından biri olan Timur oğlu Hasan, zevcesi Elife 150 kuruş mihr-i müeccel verebilmiştir (BŞS, 202: 74).

İslam hukukuna göre mihr; kadının malı olup, kadın onu dilediği gibi tasarruf edebilme hakkına sahiptir. Mihr kullanması için ne kocası ne de ebeveyni kadını zorlayamaz. Ancak kadın eğer isterse mihrin bir kısmını veya hepsini kocasına hibe edebilir (Ortaylı, 1992: 459). Örneğin; Besni Taş Camii mahallesinden Fîruze binti Hüseyin adlı kadın 2500 kuruşluk mihr-i müeccelinin 500 kuruşunu kocası Hasan efendiye hibe etmiştir (BŞS, 202: 177).

XX. yüzyılda Osmanlı Devletinin gayrimüslim tebaası arasında da mihr uygulamasının varlığı dikkati çekmektedir. İncelediğimiz sicillerde gayrimüslim kadının kocasından mihr talep ettiği kayıtlar vardır. Besni'nin Hristiyan mahallesinden Seryohi Serkis adlı gayrimüslim kadın zevci Kirkor'un kendisine 1000 kuruş mihr verdiğini ve kocasının vefatından sonra bu parayı kayın pederi Artin'den talep ettiği belgelere yansımıştır (BŞS, 196: 21).

Mihrin miktarına dair net bilgiler için bazı rakamlara ihtiyaç vardır. İncelediğimiz döneme ait Besni şer'iyye sicillerinde 58 adet mihr-i müeccel kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıtlara göre Besni'de verilen mihr-i müeccel miktarı ortalama 962 kuruştur. En çok belirlenen miktar ise 500 kuruştur. Kayıtlarda rastladığımız en düşük mihr-i müeccel 150 kuruş iken 7000 kuruş gibi çok yüksek bir mihr bedelide vardır. Bu verilerin daha iyi anlaşılabilmesi için XX. yüzyılın başlarında Besni'de, terekelere göre bazı emtia fiyatlarını belirtmekte fayda vardır. Buna göre; bir adet koyun 50 kuruş, bir adet inek 200-250 kuruş, bir kat yatak 100-150 kuruş ve pekmezin kilosu 50 kuruş civarındaydı (Tablo 1). Buna göre yukarıda bahsettiğimiz ortalama bir mihr bedeli ile 4 adet inek alınabilirdi ki o zaman için gayet yüksek bir meblağdı.

Tablo I: 176, 184, 196, 202 Numaralı Besni Şer'iyye Sicillerinden Alınmıştır.

Ödenecek Miktar (Kuruş)	Sicillerde Kaç Defa Belirlendiği
150	3
200	4
300-399	3
400-499	4
500	15
600	4
700	2
800	3
900	1
1000-1100	5
1200-1500	3
1600	3
2000-2999	2
3000-4000	2
7000	1

Evlilik kurumunun diğer önemli bir konusu ise ebeveynlerin evlilik sırasındaki rızası meselesidir. İslam Aile hukukunda "Velisiz nikâh olmaz" hadisine atfen akil ve baliğ olmayanların nikâhında velilerinin muvafakati vaciptir. Şafî mezhebine göre velilerin muvafakati akil ve baliğ olsalar bile şarttır. Hanefî mezhebine göre ise velinin izni vacip olarak görülmemektedir. Buna göre eğer ebeveyn baliğ olan kızının evlenmesine müsaade etmezse kız mahkemeye başvurarak nikâh akdinin kabulünü isteyebilmektedir (Aktan, 1992: 400; Cin, 1974: 283). Örneğin, Besni'ye bağlı Hocalı köyünde Asiye binti Bekir adlı kadın mahkemeye başvurarak kendisini zorla Maho bin Hacı'yla

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

evlendirmek isteyen eniştesini dava ederek on beş yaşında yani "akile ve baliğ" olduğunu ve Ahmed bin Mehmed ile evlenmek istediğini belirtmesi önemli bir veridir (BŞC, 176: 81).

Pek çok geleneksel toplumda olduğu gibi Osmanlı Devletinde de farklı din grupları arasında evlilik (*Intermarriage*) çok azdı (Ortaylı, 2007: 62). Kur'an da müslüman bir erkeğin müşrik kadınla evlenmesi katiyetle yasaklanmasına karşın ehl-i kitap bir kadınla evlenmesine müsaade edilmiştir. Ancak kadınlara bu hak kesinlikle tanınmamıştır (Aktan, 1992: 404). Osmanlı Devletinde ise durum çok daha katıydı. Devlet uygulamalarında evliliklerde aranan temel şart uyrukluktu. Öyle ki müslüman bir kadın İranlı müslüman bir erkekle dahi evlenemezdi. Bu durum Osmanlı tebaası olan gayrimüslim bir kadın için de geçerliydi. Örneğin Selanik'te yaşayan musevi kadınların Toskana tebaası olan musevilerle evlenmesi kanunen yasaktı (Ortaylı, 2007: 80-81). Aslında devlet bu duruma daha çok siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı karşı çıkarken toplumun kaygıları ise daha çok din eksenli olmuştur. Osmanlı toplumunda genellikle bu tarz evlilikler din değiştirme karşılığında onaylanabilirdi.

Besni şer'iyye sicillerinde ihtida eden yani müslüman olan gayrimüslim erkek ve kadınların müslümanlarla evlendiği görülmüştür. Ancak bu duruma Hristiyan cemaati tarafından şiddetle karşı çıkılmıştır. Bu konu hakkında çok ilginç bir örnek 196 Numaralı Besni Şer'iyye sicilinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre özetle, Rumkale kazasının Narsid karyesi sakinlerinden iken sonradan Besni kazasının Ermeni kilisesinde ikamet eden Hristiyan milletinden Sâre binti Boyacı Kiyoruk kendi rızası ile bir süre önce İslamiyeti seçmiştir. Kızılın Nahiyesi Müdürü Mehmed Fehmi efendinin ifadesi ile "*âmmenin ma'lûmu olduğu halde üç beş seneden beri de İslâmiyeti kabûl ve bu yüzden ebeveyni tarafından ta'kîbât ve ferd ve itlâf-ı nefer yoluna gidildiğini ve ancak tahlîs-i cân itmek arzusuyla nehir kenarına gelüb hükümetimize dehâlet ve İslâmiyeti Kemâ fi's-sâbık kabûl iden Mezbûre Sâre Binti Boyacı Kiyoruk*" Kızılın Nahiyesi sakinleri tarafından kurtarılmıştır. Daha sonra Mehmet Fehmi Efendi, Sare'ye evlenme teklif etmiş ve Sare'nin kabul etmesi ile imam huzurunda evlenmiştir. Ancak Sare ailesi tarafından zorla geri götürülmüş ve İslamiyet'ten geri döndürülerek kilise Papazına teslim edilmiştir (BŞS, 196: 58). Yine sicillerde hristiyan çiftin birlikte müslüman olduğu örneklere de rastlanabilir. Besni Şer'iyye Sicillerinde tespit edildiği kadarıyla Meydan Mahallesi sakinlerinden beş yıl önce ihtida eden Hacı Ömer mahkemeye başvurarak eşinin de ihtida ettiğini ve adının Ayşe olarak değiştirilmesini istediğini belirtmiştir (BŞC, 184: 16) Ancak bunun tersi örnekler de görülmüştür. Buna göre Çilingir Beni oğlu Mühtedi Abdullah, ihtida ettiği ve evini müslüman mahallesine taşımak istediği için zevcesi Seryoki'nin kendisine itaat etmediğini belirtmiş ve zevcesine itaat tembihi için mahkemeye başvurmuştur (BŞC, 184: 16).

Evlilik konusundaki diğer önemli mevzu İslami hukuk çerçevesinde kabul edilen eş sayısıdır. Kur'an'da Nisa suresi 3. ayette belirtildiği üzere İslam erkeğe belirli kurallar dahilinde dört eşe kadar evlenme müsaadesi vermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus bunun kural değil zaruri durumlarda çıkış yolu olduğudur. Öyle ki Medeniyet-i İslamiyye Tarihi adlı eserinde Lübnanlı yazar Corci Zeydan araştırmaları neticesinde Ortadoğu toplumlarında çok zevceliliğin (*polygyny*) oranını %5 gibi oldukça düşük bir oran olarak saptamıştır. Bu durum Osmanlı toplumu için de geçerlidir (Öztürk, 2002: 376). Osmanlı arşiv belgeleri ve yabancı seyyahların gözlemleri neticesinde edinilen bilgiye göre müslüman Osmanlı ailesinde birden fazla kadınla evlenme yaygın değildir. Bununla beraber muhtelif kaynaklarda Osmanlı toplumunda taaddüt-ü zevcat yani çok zevcelilik oranının % 9 olduğu saptanmıştır. Osmanlı toplumunda birden fazla eş ile evlilik hususunu sosyo-kültürel kıstaslarla değerlendirmek daha uygun olur. Yönetici kesimin ve zenginlerin çoğunlukla yaşadığı şehirlerde çok eşlilik durumu, kırsal yerleşmelere göre oldukça fazladır. Ayrıca konu kültürel ve coğrafi boyutlardan ele alındığında da Osmanlı toplumunda doğuya doğru gidildikçe çok eşlilik oranının arttığı görülür (Demirel, vd., 1992: 103).

Osmanlı Devletinde çok eşlilik hukuken ve ahlaken gayr-i meşru olarak değerlendirmese de toplum tarafından hoş karşılanan bir durum olmamıştır. Öyle ki 16. yüzyılın önemli sosyologlarından Kınalızade "(...) *Çok eşliliğe özenen kişilerin ekseriyesinde: evlerinde mücadele, husumet, kötü yaşayış mevcuttur, aile düzeni bozuktur. İlk kadın haklı olarak eve kaşı ilgisizdir. Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedende bir can olmadığı gibi, iki evde bir erkek yaşayamaz*" diyerek çok eşliliğin sakıncalarını dile getirmiştir (Türkdoğan, 1992: 52). Bununla beraber Osmanlı Devletinde çok eşlilik on dokuzuncu yüzyıla kadar büyük bir problem olarak görülüyordu. Ancak Tanzimatla birlikte yüzünü Batıya dönen Osmanlı aydınlarının modernleşme yönünde verdiği mücadelenin en önemli tartışma konularından birini çok eşlilik konusu teşkil etmiş ve bu durum zamanla ideolojik bir problem haline gelmiştir (Öztürk, 2002: 378). II. Meşrutiyet ile birlikte Batıcılar ve Türkçüler Osmanlı Aile Hukukunun yeniden düzenlenmesini hararetle savunmaya başlamasıyla beraber çok evliliğin sınırlandırılması yönünde atılan en önemli adım, yalnızca Osmanlı hukuk tarihinde değil İslam hukuk tarihinde de ilk örnek sayılabilecek 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesidir. Bu kararname ile kadına kocasıyla evlenirken tek eş şartı koşabilmesine olanak sağlanmıştır (Aydın, 1992: 449-452).

Besni Şer'iyye sicillerinde de rastladığımız çok eşlilik mevzusu yalnızca üç belgede görülmüştür. Bu belgelerin tamamında erkeğin iki zevcesinin olduğu görülmektedir. Besni'de çok eşlilik olgusuna kocanın, zevcesinin kendisine itaat etmemesinden dolayı mahkemeye başvurması sonucu mahkeme kayıtları ve dönemin tereke kayıtlarındaki bilgilerde rastlanmıştır. Buna göre; Behisni

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

kazası Meydan Mahallesi'nden Hanım binti Mehmet adlı kadın mahkemeye başvurarak kocası Taşcı oğlu Hacı'dan mihrini ve nafakasını vermesini talep etmiş, kocası ise mihr ve nafakayı vermeyi kabul etmiş ancak eşinin evine geri dönmesini de istemiştir. Hanım, buna karşılık "… merkûm Hacı'nın diğer bir zevcesi dahi vardır onunla birlikte oturmam diğer bir hanede bana infak etmesi tembihi matlubumdur." diyerek kocasından kendisini diğer karsıdan ayrı bir evde ikamet ettirmesini istemiştir (BŞS: 202: 161).

Diğer bir belgede ise Seydi b. Ali adlı kimse mahkemeye başvurarak karısının kendisine itaatini talep etmiştir. Ancak karısı;

"Seydi beni hanesinden tard ve teb'it ve bila nafaka terkeylediğini şunun bunun hanesinde sürünmekteyim ve bununla beraber mihrimden mütebaki zimmetimde olan altıyüz kuruş ve yüz kuruş kıymetinde gümüş calım ve elli kuruş kıymetinde bir çift nakışlı cival ve yüz elli kuruş kıymetinde bir kat yatak ve bir çuval kendi malım olmakla hazır merkûm zevcim zimmetinde olduğundan mezkûr eşyaların tarafıma teslimi ile beraber zevcim hazır merkûm benden başka diğer zevcesi dahi olmakla beraber bir hanede ülfet ve muâşeretimiz olmadığından ayrıca bir göz hanede ikamet ettirmesini talep eylerim." ifadeleri ile ikinci bir eş durumundan bahsetmiştir (BŞS, 202: 76).

Bu iki belgeden yola çıkarak yukarıda Besni'de Kınalızade'nin bahsetmiş olduğu çok eşlilik durumunun sakıncalarının küçük birer örneğine rastladığımızı söyleyebiliriz.

Osmanlı toplumunda ortalama bir aile 4-5 (ana-baba ve çocuklar) kişiden oluşmaktadır. Bu rakamlar ailenin sosyo-ekonomik durumu ve yaşadığı coğrafi şartlar nedeniyle değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin Anadolu'nun muhtelif şehirlerine ait tereke kayıtları incelenerek yapılan bir Osmanlı demografik yapısı araştırmasında Adana'da ortalama çocuk oranı %2,89 iken Trabzon'da bu oran %2,13, Manisa'da %2,03'tür. Ayrıca el-hac unvanı taşıyan kişilerin çocuk oranı %3,18 iken çavuş unvanına sahip kişiler %2,54 çocuk oranına sahiptir. Genel ortalamalara bakıldığında ise; aile başına düşen ortalama çocuk oranı %2.33 olarak tespit edilmiştir. Çocuksuz ailelerin genel nüfus oranı ise %11'dir. Kırsal kesimde yaşayan ailelerin çocuk oranı %2.64'tür. Yine bu çalışmadan anladığımız kadarıyla gayrimüslimler %2.49 ile müslümanlardan daha fazla çocuk sahibi olmuştur (Demirel, vd., 1992: 104-122).

Besni şer'iyye sicillerinde yer alan nafaka, mihr, vasi tayini, alacak-verecek sorunları gibi sebeplerle açılan dava kayıtları ve tereke defterleri kayıtlarından yola çıkarak toplam 67 ailenin analiz edilmesiyle ulaştığımız veriler bu

bölgedeki toplam çocuk sayısının 228 olduğunu göstermiştir.¹ Buna göre 67 aileden ikisinin sekiz çocuğu vardır ve geri kalanların çoğu yukarıda bahsettiğimiz ortalamaya sahiptir. Bunların yanı sıra 6 aile ise çocuk sahibi değildir. Ailelerin yarısına yakını üç ve dört çocuk sahibi iken aile bazında çocuk ortalamasının %3.40 ile dönem itibariyle ülke ortalamasının bir hayli üstünde olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra çocuksuz ailelerin ortalaması, ülke ortalaması ile paralel olarak %11,1'dir. Yine diğer önemli bir tespit ise 228 çocuğun %54'ü erkek olmasıdır (BŞS, 176, 184, 196, 202).

Gayr-i Müslim ailelerin çocuk sayısı ile ilgili verilerin oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla yalnızca 11 gayrimüslim ailenin nüfus bilgilerine ulaşılmıştır. Bu durum büyük ölçüde gayri müslimlerin Besni şer'iyye mahkemesine tereke ve boşanma gibi sebeplerle başvurmamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Aile sayısının az olması nedeniyle genelleme yapmak sağlıklı olmayacağından yalnızca verileri aktarmak yeterli bir kanaat oluşması için önemli görünmektedir. Bu verilere göre gayrimüslim ailelerin ikisi çocuksuz iken geri kalan aileler iki ve üç çocuk sahibidirler. Toplamda ailelerin sahip oldukları 19 çocuktan 7'si kızdır (BŞS, 176,184, 196, 202).

Aynı veriler ışığında XX. yüzyılın başlarında Besni'de ortalama bir ailenin 5-6 kişiden oluştuğu görülmektedir. İncelenen tereke kayıtlarından bazı ailelerin geniş aile özelliği gösterdiği ancak bunun büyük ihtimalle her aile biriminin aynı avluda olmaları fakat farklı hanelere sahip olmalarından kaynaklandığını dolayısı ile Osmanlı toplumu genelinde olduğu gibi Besni'de de çekirdek aile tipinin yaygın olduğu görülür.

¹ Dört Şer'iyye sicilini incelememize rağmen bu tarzda yapılmış diğer çalışmalara göre daha az aile verisine ulaştık. Bunun nedeni 184, 196, 202 numaralı şer'iyye sicilinin büyük çoğunluğunu asker vefatlarının oluşturmasıdır. Asker vefatlarıyla ilgili belgelerde ölen kişinin ailesi ve çocukları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ancak biz ortalama Besni ailesini saptamak istediğimiz için asker vefatı gibi normal olmayan ölümler nedeniyle çocuk sayısını tam olarak yansıtmayacağından yalnızca normal yaşam sürelerini yaşamış ebeveynlerin çocuk sayısını almayı uygun gördük.

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

	Aile Toplamı	Kız Çocuk	Erkek Çocuk	Toplam
Çocuksuz	6	-	-	-
Bir Çocuklu	8	1	7	8
İki Çocuklu	8	6	10	16
Üç Çocuklu	16	22	26	48
Dört Çocukl.	17	25	43	68
Beş Çocuklu	8	17	23	40
Altı Çocuklu	3	8	10	18
Yedi Çocukl	2	9	5	14
Sekiz Çocukl	2	12	4	16
Dokuz Çocukl	-	-	-	-
Toplam	67	100	128	228

Boşanma

Sicillerden elde ettiğimiz diğer önemli veri de boşanma vakalarıdır. İslam'a göre karı-koca ölünceye kadar evli kalmak niyetiyle evlendiği için nikâh, kayd-ı hayat şartıyla yapılır. Ancak izdivaçta devamlılık esas ise de karı ve kocanın biri ya da her ikisinde evliliği devam ettiremezse boşanma son çare olarak düşünülen bir uygulama olmuştur. Bu bağlamda evliliğin sürdürülmesi imkânsız hale geldiğinde İslam hukuku evliliğin çeşitli yollarla bitirilmesine izin vermiştir. Bunlar talak, ila, muhale'a, muhayyerlik, lian, fesih, tefviz-i talak'dır (Aktan, 1992: 408).

Osmanlıda, üç türlü boşanma uygulamasından bahsedilir. Bunlardan ilki olan talak, kocanın mahkeme kararıyla onaylanmasına gerek olmadan tek tarafı irade beyanıyla yapmış olduğu boşanmadır. İkincisi karı ve kocanın anlaşarak ayrılması olan muhalaadır. Üçüncüsü ise Osmanlıda daha çok XX. yüzyılda görülmeye başlayan, kocanın vazifelerini yerine getirmemesi durumunda kadının mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunduğu kazai boşanmadır (Aydın, 1992: 441).

Tablo II: XX. Yüzyıl Başında Besni'de Müslüman Ailelerin Nüfus Analizi
Talak, Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde bahsedildiği üzere kocanın tek tarafı iradesiyle gerçekleşen boşanmadır. Cahiliye döneminde görülen kocanın

sınırsız talak hakkı İslamiyet'le sınırlandırılmakla birlikte talakta koca iddet süresince (zevceenin başkasıyla evlenmeden önce üç ay beklemesi) karısının nafakasını ve mihrden kalan borcu varsa ödemek zorundadır. Talak hakkının bilinçli bir şekilde kullanabilmesi için belirli zaman dilimi gereklidir. Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli bilginlerin çoğuna göre koca eğer evliliğe devam edemeyeceği kanaatinde ise zevcesinin ay hali görüp çıkmasını beklemesi ve bu süre içinde karısıyla ilişkide bulunmadan boşaması gerekir (Aktan, 1992: 410).

Besni şer'iyeye sicillerinde boşanma ve bilhassa talakla ilgili belgeler bir hayli fazladır. Sicillerde yer alan talak olayı genellikle koca tarafından mahkemeye bildirilmesi zorunluluğu olmadığı için, zevceenin talak sonrasında mihrini kocasından alamadığı için mahkemeye başvurması sebebiyle yer almıştır. Örneğin; Besni'nin Küçük Kızılın karyesinden Ayşe Fatma adlı kadın mahkemeye başvurmuş eski kocası Osman oğlu Abuzer'in "*muvecehesinde da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb zevcim bulunan merkûm Abuzer ile miyânemizde olan adem-i hüsn-i mu'âşeretden dolayı bundan birkaç gün mukaddem beni talâk-ı selâse ile tatlik*" etti diyerek mihrli olan 500 kuruşu istediği görülmüştür (BŞS, 202: 18).

Talakla ilgili olarak bahsedilmesi gereken diğer bir konu ise verilen sözün tutulmaması neticesinde meydana gelen boşanmalardır. Öyle ki koca, karısına veya bir başkasına bir konu hakkında söz verir ve sözünü tutmaması halinde karısının kendinden boş olduğunu belirtir. Koca sözünü tutmadığı takdirde yeterli şahit varsa boşanma gerçekleşir. Bu konuyla ilgili olarak mühtedi Mehmed'in durumu örnek verilebilir. Hamra Mahallesinden mühtedi Mehmed adlı şahıs evlenmeden önce eşine "*ba'demâ rakı şarab müskirat içersen 'iyâlim benden üçten mestûr boş olsun*" yani bundan sonra içki içmeyeceğim diye söz vermiş fakat bu sözünü tutamadığı şahitlerle kanıtlandığından "*mühtedi Mehmed'in zevcesi Ayşe merkûm mühtedi Mehmed'den talaka-i selase ile mutallaka olduğuna bi'l-hükm netice ve i'lâm olundu*" diye karar verilmiştir (BŞS, 184: 103). Yine 196 numaralı şer'iyeye sicilinde Ümmü adlı kadın, kocası Mehmet'in "*eğer iyâlimi (karımı) döğër isem veyâhut aç kor isem vâlidem ile berâber iskân itdirir isem mezbûre Ümmü benden üçten dokuza boş olsun*" diye söz verdiğini ve sözünü tutmadığı için mahkemeye başvurmuştur (BŞS, 196: 16). Bu örnekler bize bu tür boşanmaların Anadolu'da yaygın olarak görüldüğünü göstermektedir.

İslam hukuku nikâhı sona erdirmeye yetkisini temel olarak kocaya vermiş ise de nikâh akdini devam ettiremeyeceğini düşünen kadın belli bir bedel karşılığında kocasıyla anlaşarak boşanabilme hakkına sahip olduğu boşanma çeşidi ise muhalaadır. Kısmi olarak kadın isteğiyle gerçekleşen ve "muhalaa" yani anlaşmalı boşanma denilen bu tür boşanmaların temel nedeni "*hüsn-i zindegane*" veya "*adem-i hüsn-i muâşeret*" olarak ifade edilen şiddetli geçimsizliktir (Savaş, 1992: 530). Vesikalar incelendiğinde Besni'de de bu tür

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

boşanmalara rastlanmaktadır. Boz Mekan mahallesinden Hamdi bin Mehmed adlı kimse mahkemeye başvurarak şiddetli geçimsizlik nedeniyle karısı Sultan'ı boşadığını ve Sultan'ın kendi rızasıyla hakkı olan mihr ve nafakasından feragat ettiğini söylemiştir. Sultan bu durumu kabul etmiş ve "*mihr ve nafaka davasından dolayı merkûm Mehmed'den bir gûna hakk ve mutalebesi olmadığı*" ifade etmiş yani haklarından vazgeçmesiyle boşanma gerçekleşmiştir (BŞS,184:101).

Kazai boşanma (*tefrik*) karı- koca arasında geçimsizlik durumunun var olması, kocanın evinin nafakasını temin etmemesi, kocanın başka diyarlara gitmesi, kaçması veya kaybolması gibi durumlarda geçerli olmaktadır. Ancak kazai boşanma usulü ile boşanma şekline XX. yüzyıla gelinceye kadar oldukça az sayıda rastlanmıştır. Bu durumun temel sebebi Osmanlı hukukunun temelini oluşturan Hanefi fikhinin kazai boşanmaya karşı takındığı katı tutumdur. Kazai boşanma hususu Osmanlı aile hukukunda bir problem olarak kalmış ve ilk defa 1916 yılında *Heyet-i İftaiye*'nin (Fetva Odası) hazırladığı iki fetvanın irade-i seniye olarak ilan edilmesiyle bu alanda resmi adımlar atılarak kazai boşanma hukuki hale getirilmeye çalışılmıştır (Aydın, 1992: 442). 1917'ye gelindiğinde İslam hukuk tarihinin ilk aile hukuku olma hüviyetine sahip olan Hukuk-u Aile Kararnamesiyle, kocanın evliliğe mani bir ayıp veya hastalığı, cüzam, bünyevi ve zührevi veya akli rahatsızlığı gibi sebeplerin varlığı durumunda kadına, kazai boşanma olarak adlandırılan boşanma hakkı tanınmıştır (Aydın, 1992: 453).

Kazai boşanma hususu incelediğimiz sicillerde ilginç kayıtlar şeklinde yer almıştır. Besni'nin Çakallı köyünden Elif isimli kadın, kocası Mehmed bin Molla'nın iktidarsız olduğunu iddia ederek mahkemede; kocasının uzuvlarında bir eksiklik olmadığı halde kendisiyle hiç cinsel ilişkiye girmediğini ve kocasının rahatsız olduğunu söyleyerek boşanmak istemiştir. Kocasını Mehmet ise kendisinde böyle bir rahatsızlığın olmadığını bu durumun eşinden kaynaklandığını iddia etse de Elif buna karşılık ilginç bir teklifte bulunmuştur. "*Benimle zevcimi bir halvet yere terk idilüb bana dâhil olur ise ifâdem kâzib olub olmaz ise sa'yemizin tefrikini tekrâr taleb iderim*" ifadeleriyle kocasıyla kendisinin bir uygun bir yere bırakılıp kocası onunla cinsel ilişkiye girerse boşanmak istemediğini aksi halde nikâhın feshini talep etmiştir.. fakat kocası bu teklifi kabul etmemiş, kendisinin doktora muayene ettirilmesini istemiştir. Belgede, Elif'in mi yoksa kocasının mı teklifi kabul edilerek uygulandığına dair kayıt olmamasına rağmen mahkeme Elif'i kocasından boşamış ve günlük iki kuruş nafaka tahsis etmiştir (BŞS, 196: 5).

Kazai boşanmaların diğer bir nedeni ise kocanın kayıp olmasıdır. XX. yüzyılın başlarında peş peşe meydana gelen savaşlar neticesinde erkeklerin büyük çoğunluğu askere gitmiş ve bir kısmı şehit olarak geri dönememiştir. Bu sebeple incelemiş olduğumuz 184, 196, 202 numaralı Besni şer'iyye

sicillerindeki belgelerin birçoğu askerdeki eşin vefatı ve kadınların askerde kaybolan veya vefat eden kocalarından ayrılıp başkasıyla evlenme isteği taleplerini içermektedir. Örneğin; Hatice binti Mehmed adlı kadın mahkemeye başvurarak kocasının Hasankale hastanesinde vefat ettiğini Turan bin Süleyman isimli şahıstan öğrendikten sonra, boşanmak ve "(...) zevç-i ahara varmazlığım için kibel-i şer'den izin" isteğiyle mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme Hatice lehinde karar alıp onu kocasından boşamıştır (BŞS, 184: 160). Yine, Şam bayat köyünden İmiş binti Yusuf adlı kadın kocası Mustafa'nın Erzurum Palandöken'de silahaltında iken soğuktan eceliyle öldüğü haberini aldığını söylemiş ve bu nedenle başkasıyla evlenebilmek için izin istemiştir. Mahkemede kadına başkasıyla evlenebilme izni vermiştir (BŞS,184:100).

Şer'iyeye sicillerine göre boşanmalarda genellikle tatlik edilmiş kadın, nafakasını kocasından tahsil etmek için mahkemeye başvurduğunda davaların büyük bir çoğunluğu kadının lehine sonuçlanmaktadır. Eğer koca, eşinin nafakasını ödeyemeyecek bir durumda ise kadının ve çocukların nafakası genellikle kayınpederi ve kayınbiraderi tarafından ödenirdi (Aktan, 1992: 407). Örneğin; Meydan Mahallesinden Zeyneb binti Hüseyin kocasının silah altında olmasından dolayı reşit olmayan kızı için kayınpederi Abidin'den "nafaka ve kisve ve meskeni ve sair levazım-ı zarûriyesi için miktar-ı kafi farz takdîr edilmesi" hususunda mahkemeye başvurmuş ve mahkeme "merkum Abidin üzerine nafaka ve kisve ve sair levazım- ı zarûriye için evrak-ı nakdiye olarak yevmi on üç kuruş baha farz ve takdîr" etmiştir (BŞS, 184: 165).

Besni'de Miras Anlayışı

Mülkiyet hakkına saygı duyan bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslam hukukunda da miras bir hak olarak görülür. Temelini Kur'an'dan alan İslam miras hukukunun boşlukları sünnet ve icma ile doldurulmuştur (Aktan, 1992: 429). İslam hukukunda müris veya varis olmak zorunludur (Ortaylı, 2007: 70). Feraiz olarak adlandırılan İslam miras hukuku üç kısma ayrılır. İlki ashab-ı feraiz yani muayyen pay sahipleridir. Bunlar; karı, koca, ana, baba, kız, oğul kızı, öz kız kardeş, baba bir kız kardeş, ana bir kardeşler, nene, dede olmak üzere 11 hak sahibinden oluşur. İkincisi olan Asabe, miras bırakanın baba tarafından olan akrabalarıdır. Bu kişiler ashab-ı feraiz sahipleri haklarını aldıktan sonra kalan mirastan paylarını alabilirler. Üçüncü zevi'l erhamdır ki ölenin pay sahiplerinden veya asabelerinden kimse olmaması durumunda mirasçı olabilen akrabalarıdır (Aktan, 1991: 87-173).

Osmanlı miras hukukuna bakıldığında hem şer'i hem de örfi hukuktan yararlandırıldığı görülmektedir. Örneğin, Osmanlı Devletinde tüm menkul ve gayr-i menkul mallar İslam hukukuna göre paylaşılırken, esas mülkiyeti

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

devlete ait olan miri arazilerin kullanılması örfi hukuka göre düzenlenmiştir (Akyılmaz, 2007: 472).

Osmanlı toplumunda miras paylaşımını belirleyen temel unsur dini farklılıklardır. Müslüman ailede erkek çocuğu, mirastan kız çocuğunun iki katı pay alırdı. Mirasta kadının hissesi, terekeden mihrini aldıktan sonra çocuğu varsa 1/8 yoksa 1/4 oranında olmuştur. Kocanın hissesi ise evladı varsa 1/4 yoksa 1/2 oranındadır (Aktan, 1991: 89-98). Şer'iyye sicilleri bu durumu içeren birçok örnekle doludur. Örneğin Besni'nin Yeni Mahalle sakinlerinden Ahmet bin Küçük Mustafa'nın 12600 kuruşluk terekesi oğulları Mehmed, Mahmut, Mustafa, kızı Emiş ve zevcesi Ayşe binti Mehmet'e kalmıştır. Mahkeme ve diğer masraflar çıkarıldıktan sonra 8 hisseye bölünen mirastan oğulların her biri 2562 kuruşa mukabil ikişer hisse, kızı Emiş ise bir hisseye denk gelen 1281 kuruş almıştır. Zevcesi Ayşe, evlatları olduğu için 1/8 hisse oranında 1281 kuruş almıştır (BŞC, 184: 58). Durum gayrimüslim azınlıklar için farklılık arz etmektedir. Ancak özellikle Anadolu'da bazı gayrimüslimlerin tereke taksimi için Şer'i mahkemelere başvurduğu görülmüştür. Bu durum üzerinde yaşanan çevre ve maruz kalınan hayat şartlarının her dinden tebaayı aynı kanunu izlemeye sevk etmesi açısından önemli görülmektedir (Ortaylı, 2007: 71). Belgeler doğrultusunda Besni'de de bu durumun küçük bir örneğine rastlanmıştır. Buna göre Şer'i mahkemeye başvuran gayri müslimlerin tereke taksimi İslam miras hukukuna göre yapılmıştır. Besni'nin Hristiyan Mahallesi sakinlerinden olan Turuz oğlu Masnik adlı gayrimüslimin terekesi İslami usullere göre pay edilmiştir. Buna göre bir oğlu bir kızı bulunan ve validesine de miras isabet eden Masnik'in terekesi 72 hisseye bölünerek 34 hisse oğluna, 17 hisse kızına, 12 hisse validesine ve 9 hisse karısına pay edilmiştir (BŞS, 184: 205).

İslam miras hukukuna göre ölen kişinin mirasçısı reşit değilse haklarının korunması için aile içinden ya da mahkemenin uygun gördüğü birisi vasi olarak tayin edilebilirdi (Bardakoğlu, 2013: 67-68). Besni'nin Kösceli köyünde vefat eden Vakkas bin Ömer'in *sulb-i sağır* yani reşit olmamış oğlu Ömer'in vasiliğine annesi Şerife bint-i Hacı Hasan "*hakim-i mevki'-i sadr-ı kitab tûba lehu ve hüsn meâb efendi hazretleri vasî nasb ü ta'yîn edip ol dahi vesâyet-i mezkûreyi ber-minvâl-i muharrer kabul ve ifâ-yı merasimini kemâ-yenbağî edâya ta'ahhüd ve ilzam etmeğın ma-vaka'a bi't-taleb ketbolundu.*" denerek mahkeme tarafından atanmıştır (BŞS, 184: 104). Ayrıca Kâhta mahallesinden Tüccar Hasan oğlu Hacı İbrahim'in reşit olmamış çocukları için aileden birisi değil de mahalle sakinlerinden Ayşe Fatıma bint-i İlmi Efendi vasi tayin edilmiştir (BŞS, 184: 185).

Yukarda bahsedildiği üzere tereke konusunda İslam hukukundan faydalanan gayrimüslimler vasi tayini konusunda da şer'i mahkemeye başvurmuştur.

Besni'nin Hristiyan mahallesinden Agob kızı Ahsa kendisine vasi tayin edilmesi hususunda mahkemeye başvurmuştur. Anladığımız kadarıyla evli olan Ahsa on üç yaşında olduğunu ve kendine bakabilecek nitelikte olmadığını ve tesviye-i umuruna (işlerini yapması için) kayın pederi Mardirus Ağa'nın tayin edilmesi için Şer'i mahkemeye başvurmuş ve mahkeme kayın pederi Mardirus'u vasi tayin etmiştir (BŞS, 202: 127).

Eğer çocuk *akil ve baliğ* olduğunu ispatlarsa ki bu genellikle 15 yaş civarıdır, kendisine vesayet eden kişinin vasiliği düşer ve kendi mallarına kendisi tasarruf ederdi. Besni'nin Hamra mahallesinden Vakkas ağanın oğlu İsmail "*onbeş yaş ikmal ile akıl ve baliğ ve buluğuma rüştüm münazaam*" diyerek rüştünü ispatlamak için mahkemeye başvurmuş ve vasisi olan biraderinin tasarrufunda bulunan mallardan kendisine ait olanları istemiştir (BŞS, 202: 96).

Besni'de Ailenin Ekonomik Durumu

Üretimi kısıtlı olan Osmanlı gibi toplumları kanaatkâr olarak vasıflandırmak pek doğru değildir. Ancak İslam'ın israfı reddeden anlayışı İslami toplumlarda tüketimi oldukça sınırlı tutmuştur. XX.yy başlarında Osmanlı ailesinde tüketim, evin zaruri ihtiyaçlarının mevsiminde ve ucuzluk durumuna göre karşılanmasına göre şekillenmiştir. Çoğu zaman da ürünlerin stoklanmasıyla aile ekonomisi perakende alışveriş dalgalanmalarından daha az etkilenmiş ve ev ihtiyaçlarında pazara bağımlılık azaltılmıştır (Alkan, 1992: 787-788). Osmanlı ailesinde bazı istisnalar dışında ailenin geçimi tek kişi tarafından ve çoğunlukla ailenin reisi olan baba tarafından sağlanırdı. Aile ekonomisine dışarıdan, çalışarak maddi destek sağlayan ikinci kişi genellikle erkek evlat olurdu. Bunun yanı sıra ailede kadın parasal olarak olmasada iş gücü bağlamında ailenin ekonomik faaliyetlerine yardım ederdi (Kal'a, 1992: 312).

Besni'de incelediğimiz dönemde kırsal kesimde ailelerin en önemli ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık iken şehirde zanaatkarlık olmuştur. Tarımda özellikle, sicillerde *kürüm bağı* olarak adlandırılan üzüm bağcılığı Besni ailesinin önemli uğraşlarından olmuştur. Sicillerde bu dönemde üzüm bağları önemli gayrimenkuller arasında zikredilirken bu bağlar sıkça rastlanan davalara konu olmuştur. Bunun yanı sıra fıstık ve buğday üretimi de Besni'de etkin olarak yapılan faaliyetler olmuştur. Ancak fıstıkçılık ile ilgili pek fazla ayrıntının yer almadığı kayıtlar incelediğimiz dönemde fıstıkçılığın çok fazla gelişmediğini buna karşın bağcılığın temel zirai üretim meta'ı olduğunu göstermesi açısından önemli olmuştur.

Terekeler de bölgenin mikro ekonomik yapısıyla ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Özellikle bölgede, aileye düşen erzak ve tarım ürünleri miktarı, eşya fiyatları vasıtasıyla ailenin ekonomik gücünü anlama gibi hususlar

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

hakkında ortalama bilgiler vermesi açısından önemlidir. Bundan hareketle tereke kayıtlarından yola çıkarak XX. yüzyılın başlarında Besni'de bazı menkul ve gayr-i menkullerin fiyatlarına ulaşmamız mümkün olmuştur. Örneğin ortalama olarak canlı hayvan fiyatları; inek 250 kuruş, keçi 50 kuruş, koyun 50 kuruş, eşek 200 kuruş civarındadır. Dokuma ürünleri ise kalite ve işlemlerine göre farklılık göstermekle birlikte ortalama olarak; halı 80 kuruş, kilim 120 kuruş, çuval 7 kuruş, keçe 15 kuruş civarında belirlenmiştir. Madeni malzemeden yapılmış ev eşyaları ise; büyüklükleri ve işçiliğine göre farklılık göstermekle beraber ortalama kazan fiyatı 25 kuruş, teşt (leğen) 15 kuruş, satıl (su taşımada kullanılan bir araç) 10 kuruş, tas 4 kuruş, sahan 4 kuruş civarındadır. Gayrimenkul fiyatlarına gelince; dört odalı iki katlı bir evin fiyatı ortalama 1500 kuruştur (BŞS,176, 184, 196, 202).

XX. yüzyıla ait incelediğimiz dört şer'iyye sicilinden elde edilen on dokuz adet tereke kaydının incelenmesi ile ulaşılan veriler ışığında ortalama bir müslüman Besni ailesinin malvarlığının 14550 kuruş olduğu belirlenmiştir. Bu terekelerde karşılaştığımız en yüksek meblağ Hamra Mahallesinden Hacı Bekir oğlu İbrahim'e ait 80520 kuruş tutarındaki terekedir (BŞS, 184: 12). Gayrimüslim ailelerin malvarlıklarıyla ilgili ise yeterli kayıt bulunmadığından ortalama bir istatistiki veriye ulaşamamıştır.

Sicil kayıtlarından elde edilen bazı tereke miktarları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo III (BŞS, 176,184,196.202)

Mahalle	Tereke Sahibi	Miktar (Kuruş)
Meydan Mahallesi	Şeyh Ağazade Vakkas	4880
Urban Beydili Karyesi	Karacaoğlu Veli Mustafa	4994
Çakallı Karyesi	Vakkas Ağa	23955
Viranşehir Karyesi	Ömer oğlu Yusuf	11220
Aşağı Nasırlı Karyesi	Vakkas Oğlu Hasan	22977
Ali Paşa Mahallesi	HacıMustafaKızı Fatıma	14075
Hamra Mahallesi	HacıBekir Oğlu İbrahim	80520

Kol Karyesi	İlyas Ođu Şeyho	9385
Yeni Mahalle	Ahmed Oğlu Mustafa	12600
Çilboğaz Karyesi	Mehmet Oğlu Mahmut	7015
Keysun Karyesi	Kadir Oğlu Mustafa	6500

Besni'de ailelerin ikamet alanları ile ilgili olarak ta ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Ev, aile üyelerini barındıran ve benzerlerinden bağımsız ikamet alanı olarak en önemli barınak konumunda bulunmaktadır. Bu haliyle şekli ne olursa olsun ev, bütün toplumlarda bağımsız bir ünite görevi üstlenmiştir. Osmanlı toplumunda ev "hane" terimiyle sosyal organizasyonun alt birimi olarak kabul edilmiş ve devlet ile toplum arasındaki askere alma, nüfus sayımı, vergi tahsili gibi ilişkilerde temel unsur olarak kalmıştır (Alkan, 1992: 786-787).

Yaşanılan mekanın fiziki çehresine göz attığımızda şer'iyye sicillerinden anlaşıldığına göre hemen hemen bütün evlerde bulunan avlu ve bahçe, Osmanlı ailesinin yoğun olarak kullandığı mekanlar olmuştur. Osmanlı ailesinin yoğun günlük hayatının bir parçası olan, mahrem işlerini gördüğü avlu ve bahçesi kalın ve yüksek duvarlarla çevrilmiştir (Demirel, vd., 1992b: 704-705). Şer'iyye sicillerindeki çeşitli kayıtlardan anlaşıldığına göre evin iç bölümleri iki göz çatma anbar, tahta odunluk, bir bab ahır, fırın damı, kiler, fevkani harem odası, üst kat sofası, selamlık, aralıktan oluşmaktadır. Bu bölümlerin üst kat (fevkanî) ve alt kat (tahtanî) olarak dağılımında ise ahır, samanlık, kiler, anbar, kış odası alt katta bulunurken divanhane, kahve odası, yaz odası üst katta bulunurdu (Demirel, vd., 1992b: 705). Ancak bu bölümler her evde bulunmazdı. Besni'nin Şam bayat köyünde, kayıtlarda "*tahtanî fevkanî dokuz gözü müştamil ma' ahır ve eyvan ve selamlık*" olarak betimlenen evin, ahır ve selamlık bölümlerinin olmadığı anlaşılmaktadır (BŞS, 184: 159). Ayrıca Besni ailesi hayatında hanesinin yanı sıra bağhane de büyük yer tutar.

Besni'de inceldiğimiz döneme ait ev fiyatlarının bulunduğu yere ve kullanılan malzemeye göre değişmekle birlikte ortalama 1000 ila 1500 kuruş arasında değiştiği görülmüştür. Örneğin, Besni'nin Hristiyan mahallesinde tahtanî ve fevkani (iki kat), dört odalı bir evin fiyatı 2000 kuruş (BŞS, 196: 63) iken, Viranşehir köyünde aynı mahiyette bir evin fiyatı 1000 kuruştur (BŞS, 196: 44). Bir ineğin fiyatı o dönem için ortalama 250 kuruş olarak düşünülürse ortalama düzeyde bir evin fiyatı beş inek fiyatına denk olduğu belirlenmiştir.

Ev eşyalarının çeşitliliği ve sayısı da ait olduğu ailenin sosyo-kültürel özelliklerini yansıtması açısından oldukça önemlidir. Ev eşyalarıyla ilgili en net bilgiye Şer'iyye sicillerindeki tereke kayıtları aracılığı ile de ulaşılması mümkündür. Kayıtlara göre Besni'de sergi amacıyla en yaygın kullanılan eşyalar; halı, kilim ve keçedir. Terekelerde kilim, çul ve nakışlı kilim olarak

geçmektedir (BŞS, 184: 47). Yataklık eşyalar ise yatak, yorgan, çarşaf, minder, yastık ve kutnu, kadife, çit, dimil vb. kumaşlardan nevresimlere kadar oldukça çeşitlilik göstermiştir. Kayıtlara göre mutfak eşyaları ise satıl, sahan, kazan, tas, lenger vb. eşyalardan oluşmaktadır (BŞS,176, 184,196, 202).

SONUÇ

Osmanlı Devletinde aile kurumu çerçevesinde bir örnek olarak ele alınan Besni aile modeli incelemeler sonucunda dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına dair önemli bilgilere ulaşılmıştır. Besni şer'iyye sicillerine göre incelenen Besni aile yapısı bazı farklılıklar içerse de klasik bir Osmanlı aile yapısı olarak değerlendirilebilir. Çekirdek aile yapısının hüküm sürdüğü Besni'de aile ortalama 5-6 kişiden oluşmaktadır. Osmanlı genel ortalaması düşünüldüğünde bu rakam bir çekirdek aile yapısına oranla oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra Besni'de bir ailenin ortalama çocuk sayısı 3-4 civarındadır ki bu rakam yine incelenen dönemde Osmanlı ortalamasının üstündedir. Çok eşlilik konusundaki kayıtların az olması Besni'de bu yapının üstteki verilerin aksine Osmanlı ortalamasının altında olduğunu göstermiştir. İncelenen kayıtlarda sadece 3 adet çok eşlilik durumuna rastlanmıştır.

Etnik ve dini açıdan çeşitlilik gösteren Besni, farklı kültür etkileşimlerine de açık bir noktada yer almıştır. Buna göre bu etnik yapı içerisinde karşılıklı evlilik ve boşanma tarzlarında bir kültür alış verişi içinde bulunulmuştur. Besni'de gayrimüslim aileler ve durumlarıyla ilgili olarak incelenen şer'i kayıtlar altında birçok mevzu saptanmıştır. Bu kayıtlar gayrimüslimler ve müslümanların paralel bir sosyal hayata sahip olduğunu göstermektedir. Hatta bu kayıtlarda gayrimüslimlerin boşanma, mihr ve miras gibi konularda şer'i hukuktan faydalandıkları görülmüştür. Boşanma ve evlilik konularında gayr-i Müslimlerle bir hoşgörü içinde karşılıklı aile yapılarının kurulduğu görülmüştür. Bu durum kimi zaman toplum yapısı kimi zaman dini gereklilikler nedeniyle din değiştirme yoluyla evlilik kurumunun devamının sağlanması adına da önemli olmuştur. Kayıtlardan elde edilen diğer önemli bir sonuç ise modern dünyada kadına sunulan birçok hakkın henüz erken sayılabilecek bir dönemde ve çok daha küçük bir Anadolu beldesinde İslami kurallar çerçevesinde kadınlara verilmiş olmasıdır. Keza kayıtlar Besni'de kadınların çeşitli gerekçelerle boşanma davası açabilme, nafaka alma gibi haklara henüz erken dönemde sahip olduğunu göstermiştir. Şer'i hukuk çerçevesinde kadına sunulan bu haklar uygulamalı olarak Besni şer'i mahkemelerinde fiiliyata geçirilmiştir.

Besni'nin belirtilen dönemdeki sosyo-ekonomik hayatının ipuçlarını elde ettiğimiz sicillerden anlaşıldığı kadarıyla ekonomik faaliyetlerin temelinde

tarım yer almaktadır. Besni tarım ekonomisi içinde en büyük payı ise bağcılık almaktadır. Bu bağlamda üzüm ve üzümden mamul ürünler Besni ailesinin hayatında önemli bir yer tutmuştur. Yine Besni ailesinin genellikle iki katlı ama az odalı evlerde barındığı görülmektedir.

Besni ailesi şer'i İslam hukuku içerisinde bütün kuralların uygulandığı tipik bir Osmanlı ailesi örneği teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- 176 Numaralı Besni Şer'iyye Sicil Defteri
184 Numaralı Besni Şer'iyye Sicil Defteri
196 Numaralı Besni Şer'iyye Sicil Defteri
202 Numaralı Besni Şer'iyye Sicil Defteri
AYDIN, Mehmet Ali, (2003), "Mehir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV, Ankara.
AYDIN, Mehmet Ali, (1992), "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
AKTAN, Hamza, (1992), "İslam Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
AKTAN,Hamza, (1991), **Mukayeseli İslam Miras Hukuku**, İşaret Yayınları, İstanbul.
AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XI, s.I-II, Ankara.
ALKAN, Turan, 1992, "Ev Ve Ailenin Değişimi", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
BARDAKOĞLU, Ali, (2003), "Vesayet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.43, İstanbul.
CİN, Halil, 1974, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara.
DONUK, Abdülkadir, (1991), "Çeşitli Topluluklarda Ve Eski Türklerde Aile", **Aile Yazıları I**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara
DEMİREL, Ömer, GÜRBÜZ, Abdullah, TUŞ, Muhiddin, (1992), "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.I., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
DEMİREL, Ömer, TAŞ, Muhiddin, GÜRBÜZ, Abdullah, (1992b),"Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya Ve Giyim-Kuşam" **Sosyo-Kültürel Değişme**

Makale türü:Araştırma-derleme

Geliş tarihi: 20.06.2015

Kabul tarihi: 22.07.2015

- Sürecinde Türk Ailesi**, C.II., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
- DOĞAN, İsmail, (2009), **Dünden Bugüne Türk Ailesi**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, (2010), **Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler**, Kitabevi, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol, (1997), **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yayınları, İstanbul
- GÜLER, İbrahim, (2002), "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", **Türkler**, C.X, Yeni Türkiye Yay., İstanbul.
- KAL'A, Ahmet, (1992), "XIX. Yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nde Ailenin İktisadi Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.I., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
- SAVAŞ, Saim, (1992), "Fetva ve Şer'iyeye Sicillerine göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılıması", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (2007), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Said, (2002), "Osmanlı'da Çok Evlilik", **Türkler**, C.X, Yeni Türkiye Yay., İstanbul.
- UĞUR, Yunus, (2003), " Şer'iyeye Mahkemeleri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV, Ankara
- THEVENOT, Jean, (1978) **1655-1656'da Türkiye**, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (1992), "Türk Ailesi'nin Genel Yapısı", **Türk Ailesinin Genel Yapısı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.I., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
- YETİŞGİN, Memet, (2012), "Besni Coğrafyası Ve Tarihi Gelişimi", **Uluslararası Dulkadir Beyliđi Sempozyumu**, C.III, Kahramanmaraş